

בירור בברכת 'בונה ירושלים' מתוך פסוקי הנבואות/

הרב אלחנן בן נון יו"ר הישיבה

נוסח תפלת העמידה הוא מלשונם של אנשי כנסת הגדולה¹. האם היתה לשון מיוחדת לאנשי כנסת הגדולה כמו לשון חכמים מול לשון תורה בדברים מסוימים²? לא מצאתי מי שהתייחס לכך, מעטים המקורות שיש בידנו מלשונם, ואולי היתה גם תקופת סערות וחורבן שלא אפשרה לסגנון מיוחד להתקבע. מכל מקום נראה לומר, כי הם השתמשו בלשון המקרא בחבור התפלות והברכות. לצורך ההסבר של סדר הברכות בעמידה, הביאה הגמרא³ פסוקים רבים בעיקר מן הנביאים, אבל גם מן התורה והכתובים. אין ספק שגם מטבע הברכות עצמו יונק מלשון הפסוקים⁴. על פי רבותינו הראשונים גם את מספר המלים בברכות הסמיכו רבותינו על פסוקים שהם מעניין הברכה⁵, אם כי יש בזה חלופי שטות ונוסחים.

כדי להשיב על מספר שאלות המתעוררות בפשט לשון ברכת 'בונה ירושלים' רציתי לעיין בה על פי הפסוקים ומתוך דברי חז"ל והמפרשים ולנסות לפתור שאלות אלו. נוסח ברכת 'בונה ירושלים' למנהג האשכנזים לקוח מסדר רב עמרם גאון⁶, ויש בברכה ארבעה פעלים; תשוב, תשכן, בנה ותכין. בנוסח הברכה למנהג הספרדים הלקוח מלשון הרמב"ם⁷ יש שלשה פעלים; תשכן, תכין ותבנה.

א. שיבת ד' לירושלים - 'אימתי אתא מר?'

כונת הבטוי 'ולירושלים... תשוב' לנוסח רב עמרם דורשת הסבר. אם כונתו על חזרת השכינה, הלא נאמר גם 'תשכן?' אם מדובר על בנין המקדש, הלא נאמר 'ובנה אותה בנין עולם? ובכלל הלא בברכה זו עדין איננו מדברים על חזרת השכינה, עד אחרי 'צמח דוד' ו'שומע תפלה' בברכת 'רצה'.

בישעיהו (מד' כו) נאמר: מְקִיִּים דָּבַר עֲבָדוֹ וַעֲצַת מְלֶאכֶיִו יִשְׁלִיִּם הָאֵמֶר לִירוּשָׁלַם תּוֹשֵׁב וּלְעָרֵי יְהוּדָה תִּבְנֶינָה וְחָרְבוּתֶיהָ אֶקְוִם:

על פי הרד"ק בפסוק על ירושלים שתיושב. בדבריו 'שישבו יושביה עליה' והוא מוסיף 'שרשו ישב'.

בנבואת יואל (ד', א) נאמר: כִּי הִנֵּה בָּיְמֵים הֵהָמָּה וּבָעֵת הַהִיא אֶשְׂר [אשוב] אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם: קרי 'אשיב' וכתבי 'אשוב'.

כאן מפרש הרד"ק את הכתיב 'אשוב' כמו 'ושב ד' את שבותך' ענין הנחה והשקט⁸ ד"א תנוח ותשקט גלות יהודה וירושלים, ואת הקרי הוא מפרש 'ענין השבה' ד"א תחזור⁹. אם כן יש לנו כאן שלש לשונות; לשבת, לנוח ולחזור. אבל שלש לשונות אלה עוסקות או בירושלים העיר, או בגלות ירושלים, היא האומה. אבל אנשי כנסת הגדולה כשבררו את לשון הברכה כתבו 'ולירושלים... תשוב'. לא ירושלים היא הנושא, אלא הקב"ה הוא הנושא. ברור שזה קרוב יותר ללשון הפסוק ביואל 'אשיב' אבל שם מדובר על גלוה יהודה וירושלים שתחזור למקומה. אכן יש פסוק אחר, ונראה ברור שהוא שמש את אנשי כנסת הגדולה לנוסח הברכה. בנבואת זכריה (א' טז) נאמר:

¹ גמ' מגלה יז: - ית.

² ע"ז נח: חולין קלז: פס"ז בראשית לב יא

³ שם.

⁴ למשל בס' אבודרהם סדר תפלת שמונה עשרה.

⁵ למשל בספר כלבו בסדר התפלה.

⁶ מובא בסדר תפלה בסדר רב עמרם גאון, בחסרון 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' וכן בטור או"ח סי' קיח.

⁷ רמב"ם ס' אהבה נוסח תפלות כל השנה בחסרון 'וכסא דוד בתוכה תכין'.

⁸ פעמים הרבה ששני קרי וכתבי מבטאים פירושים וכוונות שונות, אם מתוך טעות לחלק מהמפרשים (רד"ק שמואל ב' טו' כא), ואם מתוך כוונה (אברבנאל בהקדמת ירמיה באריכות, וכן בספר מעשי ד' לר' אליעזר אשכנזי נכד המהר"י קולון, הכתב והקבלה ויקרא כה, ל, מלבי"ם אילת השחר פרק ל' אות רמז), להטמיע פירוש נוסף, משני או אולי עמק יותר.

לְכֵן כֹּה אָמַר יְיָ שְׁבִתִי לְיִירוּשָׁלַם בְּרִמְמִים בֵּיתִי יִבְנֶה בָּהּ נְאֻם יְיָ צְ-בָאוֹת (וּקוּה) וְקוּ יִנְטֶה עַל יְרוּשָׁלַם:

מנבואה זו ברור שמדובר על חזרת גולי יהודה מבבל לירושלים. שנת שתיים לדריוש היתה השנה בה חגי וזכריה קראו לזרובבל לחדש את בנין בית המקדש שהוקפא על ידי כורש עצמו עקב הלשנות הכותים וצרי יהודה. הדברים מפורשים בעזרא⁹ ובנבואת חגי¹⁰. אם כן לא יתכן לפרש את הבטוי 'שבתי לירושלים' כבנין המקדש, בפרט שבהמשך הפסוק נאמר 'ביתי יבנה בה'. מכאן ההסבר הפשוט שכאשר בניו של ד' בני גולת יהודה וירושלים חוזרים לעירם, גם ד' חוזר עמהם. הן זוהי הדרשה המפורסמת על הפסוק מפרשת 'נצבים' אותו כבר הביא הרד"ק בפירושו הפסוק בנבואת יואל: (דברים ל' ג) וְשָׁב יְיָ אֶל-לְהִיבְךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִמְסְךָ וְשָׁב וְקָצַץ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְיָצְךָ יְיָ אֶל-לְהִיבְךָ שְׁמָה: ועל פסוק זה הלוא ידועים דברי גמ' במגלה (כט):

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו - שכינה עמהן, גלו למצרים - שכינה עמהן, שנאמר: הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים וגו', גלו לבבל - שכינה עמהן, שנאמר: למענכם שלחתי בבלה. ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר: ושב ה' א-להיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגליות.

מתוך החבור של כל הפסוקים מתברר, שחזרתם של ישראל לירושלים, היא חזרתו, שיבתו של הקב"ה אליה. כפי שנאמר במפורש בזכריה. עצם חזרת ישיבתם של ישראל בירושלים, אפילו ללא רבנות, אלא באיזה מעמד של שלטון מקומי ברשות הגויים, זו כבר חזרה לירושלים, לא רק שלנו, אלא של הקב"ה. בודאי ישנן מדרגות בשיבת ד' לירושלים. לא הרי הישיבה בירושלים לפני הקמת המדינה כמו אחריה, ומכחה. לא הרי הישיבה בירושלים המערבית עד סמוך לחומה כמו עד מלחמת ששת הימים כחזרתנו אליה אל תוך החומה. גם עכשיו למרות ההכרזה 'הר הבית בידנו' אין חזרתנו שלמה, ויש מקום להמשיך בתפלה, כי ישנן מדרגות נוספות לחזרה זו. החדוש העיקרי הוא ש'שיבת הקב"ה לירושלים' היא ע"י שיבת בניו וישיבתם בתוכה. ע"י שיבתם, ישיבתם של בניו לתוכה, באיזה מדרגה הקב"ה חזר לירושלים. כאן מתבארת השאלה מתחלת המאמר. אין חזרת ד' לירושלים, זהה ל'תשכן בתוכה' גם אינה זהה ל'בנין עולם' היא חזרה ממשיית של בניו אליה.

אמנם קשה מאד לנסות להשיב על פי נוסחת הרמב"ם בתקנת אנשי כנסת הגדולה, אבל מדוע אם כך, אין חזרת ד' לירושלים כתובה בלשון הברכה? האם קשורים הדברים למדרש רבותינו ש'מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי'¹¹? האם זה קשור לטת הרמב"ם בס' המצוות שלא יתכן שיעדרו ישראל מארצם כליל¹². כאלה הם דבריו בספר המצוות לרמב"ם (מצות עשה קנג):

ובכאן שורש גדול מאד מרשי האמונה לא ידעו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב לא מפני חשבוננו נקבעו יום טוב בשום פנים אלא מפני שבית דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעו זה היום ראש חודש או יום טוב.

... ואני אוסיף לך באור. אילו איפשר דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לא-ל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותה האומה מכל וכל, ולא יהיה שם בית דין ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנשמך בארץ.

⁹ עזרא ד, כד, ה, א

¹⁰ חגי א, א וברש"י שם

¹¹ שם"ר ב' ב, נתחומא שמות י', מדרש תהלים יא' ג, ובנוסח אחר במדב"ר יא' ב.

¹² מצות עשה קנג

האם רצון הרמב"ם לומר שמאז שישבו ישראל בארצם, לא גלו ממנה כולם, אלא תמיד נשארו בה אפילו מעטים? הדברים אמורים אמנם בארץ ישראל כולה, ולא בירושלים דוקא, אבל האם שטת הרמב"ם הזאת אמורה להתאים לדעתו לנוסחת אנשי כנסת הגולה בתפלה? בכל אופן הרמב"ם אומר זאת כיסוד גדול באמונה, אבל קשה לחבר את הדברים חבר ברור.

ג. שכינה בירושלים - 'היום הזה נהית לעם'!

הפעל השני בברכה לנוסח רב עמרם, והראשון לנוסח הרמב"ם הוא 'תשכן בתוכה'. גם כאן תחזר השאלה. מה פשר המלה 'תשכן'? האם חזרת השכינה למקדש? הן זו כתובה בסוף ברכת עבודה 'ותחזינה עינינו'?

ועוד מדוע מופיע כאן הפעל 'תשכן' לפני ברכת 'צמח דוד'? יש לציין, כי לפעל זה מצטרף בשתי הנוסחאות הבטוי 'כאשר דברת'. היכן עוד מצאנו לשון זו של שכינת ד' בירושלים?

בדברי הימים ישנו פסוק המזכיר את היות ד' שוכן בירושלים. אומר עזרא הסופר בשם דוד המלך (דברי הימים א' כג' כה):

כִּי אָמַר דָּוִד הַנִּיחַ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְעָמוֹ וַיִּשְׁכֵּן בִּירוּשָׁלַם עַד לְעוֹלָם:

המלה 'וישכן' נאמרה שם בלשון עבר. באיזה ענין נאמר הפסוק הזה? הפרשה שם עוסקת בחלוקת משמרות הלויים. כך כתוב שם בתחלת הפרשה (דברי הימים א פרק כג א - ו):

וְדָוִד זָקַן וְשָׁבַע יָמָיו וַיִּמְלֶךְ אֶת שְׁלֹמֹה בְנוֹ עַל יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאסֹף אֶת כָּל שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם: וַיִּסְפְּרוּ הַלְוִיִּם מִבְּנֵי שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּמִעֵלָּה וַיְהִי מִסְפָּרָם לְגִלְגָּלְתָם לְגִבְרִים שְׁלֹשִׁים וּשְׁמוֹנֶה אֶלְפֵי: מֵאֵלֶּה לְנַצֵּחַ עַל מִלְחָמַת בַּיִת יְיָ: עֶשְׂרִים וָאַרְבָּעָה אֶלְפֵי וְשֵׁטָרִים וְשִׁפְטִים שְׁשֹׁט אֶלְפִים: וְאַרְבַּעַת אֶלְפִים שְׁעָרִים וְאַרְבַּעַת אֶלְפִים מְהַלְלִים לַיהוָה בְּכִלִּים אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְהַלֵּל: וַיִּחְלְקֵם דָּוִד מִחֻלְקוֹת לְבָבָי לַיהוָה לְגִרְשׁוֹן קֹהֵל וּמְרָרִי:

בודאי לא מדובר שם על הקמת המקדש, אלא בהכנות לבנינו. אבל אין כונת דוד בשכינת ד' בירושלים בפעולה שהוא עשה, אלא במה שקדם לה. מה היתה שכינת ד' בירושלים? אפשר אולי להבין שישנה דרגה נוספת בין שיבת ד' לירושלים לבנינה. יש פסוקים בנבואת יואל שגם בהם נמצא בטוי זה. אומר שם הנביא (יואל פרק ד' טז - יז):

וַיִּי מִצִּיּוֹן יִשְׁאַג וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ וְרַעְשׂוּ שְׁמַיִם וְאַרְצָךְ וַיִּי מִחֲסֵה לְעָמוֹ וּמַעוֹד לְבָבָי יִשְׁרָאֵל: וַיִּדְעַתְם כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם שִׁכְנֵן בְּצִיּוֹן הַר קְדֹשִׁי וְהִיְתָה יְרוּשָׁלַם קְדֹשׁ וְזָרִים לֹא יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד:

הנביא מדבר על ירושלים כמחסה ומעוז לישראל, ובהמשך גלוי השכינה בציון, להיות ירושלים קדש, כשזרים לא ישבו בה עוד. נבואת יואל עוסקת שם במשפט הגויים ביום ד' בזמן קבוץ הגלויות לע"ל. כך כתוב שם בנבואה (יואל פרק ד א - ב):

כִּי הִנֵּה בָיְמֵים הֵהָמָּה וּבָעַת הַהִיא אֲשֶׁר [אשוב] אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם: וְקִבַּצְתִּי אֶת כָּל הַגּוֹיִם וְהוֹרְדֹתִים אֶל עַמְּךָ וְהוֹשַׁפְטִי וְנִשְׁפָּטְתִי עִמָּם שָׁם עַל עַמִּי וְנִבְלַתִּי: וְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּזְרוּ בַגּוֹיִם וְאֶת אֶרְצֵי חִלְקוֹ:

ועוד שם בהמשך (שם יד - יז):

הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים בְּעַמְּךָ הַחָרוּץ כִּי קָרֹב יוֹם יְיָ בְּעַמְּךָ הַחָרוּץ: שְׁמֹשׁ וַיִּרַח קֶדְרוֹ וַיְכַוְּבִים אֶסְפוּ נַגְהֵם: וַיִּי מִצִּיּוֹן יִשְׁאַג וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ וְרַעְשׂוּ שְׁמַיִם וְאַרְצָךְ וַיִּי מִחֲסֵה לְעָמוֹ וּמַעוֹד לְבָבָי יִשְׁרָאֵל: וַיִּדְעַתְם כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם שִׁכְנֵן בְּצִיּוֹן הַר קְדֹשִׁי וְהִיְתָה יְרוּשָׁלַם קְדֹשׁ וְזָרִים לֹא יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד:

הנביא עוסק שם בהגנה על ישראל וירושלים בזמן יום הדין הגדול בעמק יהושפט הסמוך לירושלים. ע"י הגנתם והצלתם של ישראל בירושלים באופן נסי, ידעו כל הגויים כי ד' שוכן בירושלים. אפשר אם כן, שגלוי הגנת ד' על עמו, הוא לפחות אחד הדברים המתגלים מתוך שכינת ד' בירושלים, טרם בנין המקדש. נראה לומר שאין זו לבדה מהות השראת השכינה, אלא גלוי על היות שכינת ד' בירושלים. נראה לי שהדברים קשורים למצות הקמת המקדש. הלוא בטוי זה של שכינה בירושלים מוזכר בדברי דוד בדברי הימים לפני בניית הבית, כאשר החליט להכין את מחלקות הלויים לעבודת ד' במקדש. כאן מופיע גם בטוי הקשור כלו להקמת המקדש. אימתי נצטוו ישראל על הקמת המקדש? מפורסמים הדברים הנאמרים בגמ' בסנהדרין (כ):

תניא, רבי יוסי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה, כשהוא אומר כי יד על כס י-ה מלחמה לה' בעמלק, הוי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך. ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחלה, או להכרית זרעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' וגו' - הוי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחלה. וכן בדוד הוא אומר: ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הניח לו מסביב, וכתיב ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגו'.

דברים אלה ברורים ומפורשים ונפסקו על ידי הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק א הל' א - ב). משמעותם היא שהחיוב לבנות את בית המקדש הוא, כאשר ד' יניח להם לישראל מכל אויביהם. זהו בדיוק הבטוי שנאמר בדברי הימים. מתי ראה דוד לנכון להכין את מחלקות הלויים, כאשר 'הניח ד' לעמו, וישכן בירושלים עד לעולם'. זה הזמן בו מחויב היה דוד לפחות להכין את בנין הבית, אם כי לבנותו לא יכול היה שהרי הקב"ה עכב בעדו. למדנו אם כן, שמדרגה של גלוי שכינה בירושלים קימת כאשר מתבררת הגנה א-לקית מיוחדת לישראל מול הגויים.

האם די בגלוי ההגנה של ישראל כמו בזמן מלחמת השחרור למרות הכשולן בכבוש הרובע היהודי? או שמא רק במלחמת ששת הימים עם כבוש ירושלים העתיקה? או אולי רק בעתיד עם הגנת ד' על עמו ביום הדין בעמק יהושפט?

מו"ר הרב צב"י זצ"ל חוזר היה על פסוק אחד מנבואה זו שביואל פעמים הרבה: 'ונשפטי אתם על עמי אשר פזרו בגויים ואת ארצי חלקו'. מזכיר היה את ליל ההצבעה בחבר הלאומים על הקמת הבית הלאומי ליהודים בארץ ישראל המחולקת, בלי יהודה ושומרון. עת הארץ כולה שמחה וחגגה על הודאת האמות בחרות הלאומית של ישראל, ומו"ר הרב צב"י והרב חרל"פ זצ"ל ישבו עטופים ודוממים ואבלים על הגזרה הא-לקית ש'את ארצי חלקו'. תשע עשרה שנה לאחר מכן, בהתלהבות הקדש של מו"ר ביום העצמאות נאמרו הדברים הידועים על חברון, שכס ויריחו שלנו. והנה דוקא לפני חדשים אחדים יצאה לצבור הקלטה נדירה ומיוחדת של אמירתו הברורה בכתל המערבי עם שחרורו 'חזרנו הביתה ולא נזוז מכאן לעולם' כמו שכינה שלא זזה מכתל מערבי.

מתוך כל זה נראה לי לומר, כי כל אלה מדרגות הן בגלוי שכינת ד' בירושלים. גלוי שכינה בירושלים הוא העצמאות והרבנות של עם ישראל בארצו, המתגלה מתוך מדרגת שליטתנו בירושלים. זו היא פעולה של קדוש ד' כדברי מו"ר הרב צב"י זצ"ל, ומחיקת חלול ד' של הגלות כלשון יחזקאל הנביא¹³, כפי שהיה משנן לנו אין ספור פעמים. עצם הרבנות היא מדרגה ממדרגת חזרת השכינה לישראל ולירושלים. היא שלב בהקמת המלכות, וזו הלוא הראשונה למצוות הצבור שנתחיבנו בהן בכניסתנו לא"י. אם במערבה, אם במזרחה, אם בכתל ואם בהר הבית. גם במצוה וגם במעלה, מדרגות מדרגות יש. עלינו מדרגה לדרגה בהשכנת שכינת ד' בירושלים. עוד יש

¹³ יחזקאל לו', כב - כד: - לכן אמר לבית ישכאל כה אמר ד-י: לא למענכם אני עשה בית ישכאל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגוים אשר באתם שם: (כג) וקדשתי את שמי הגדול הקהלל בגוים אשר חללתם בתוכם וידעו הגוים כי אני: וגם אמר ד-י: בהקדשי ככם לעיניהם: (כד) ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מקל הארצות והבאתי אתכם אל ארצתכם:

לנו משימות רבות בענין המדרגות של שכינה בירושלים. הן עדין אין השכינה בירושלים שלמה. אין רבונותנו בה שלמה ומלאה. גם בימים אלה ממש, אנחנו במאבק על חלק מגלוי השכינה בירושלים. כאן מתבררת שאלה יסודית מאד. בדברי זכריה הוזכר 'שבת לירושלים ברחמים' בלשון עבר, אבל 'רני ושמח... כי הנני בא ושכנתי בתוכך' בלשון עתיד. מה היתה חסרה חזרת זרובבל? ככל הנראה - עצמאות, רבונות!

ג. שכינה בירושלים עוד לפני המקדש

ממה שבררנו יוצא כי ענין השכינה בירושלים אינו זהה בדיוק לשכינה במקדש. זו אולי מדרגה המכינה את בנין המקדש, גם מבחנה מעשית וגם רוחנית, אבל נפרדת בענינה. ישנה הערה מענינת בענין זה בדברי האלשיך הקדוש על מזמור קכב בתהלים. על הפסוקים¹⁴:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד שְׁמֹחֲתִי בְּאֶמְרֵים לִי בֵּית יְיָ נֶלְכָּ: עֲמֻדוֹת הָיוּ רִגְלָיו בְּשָׁעָרָיִךְ יְרוּשָׁלַם:

והנה ממאמרם זה היו מורים, כי לא למעלה תחשב בעיניהם ירושלים רק בית המקדש בלבד, ולא כן הוא, כי גם ירושלים של מטה היא כנגד ירושלים של מעלה ושפע שעריה ועצמה הרוחניים כנגד של מטה, עד החשב העומד בשל מטה כעומד בשל מעלה, על כן בא דוד כמדבר על לב ירושלים, ויאמר לה עומדות היו רגליו בשעריך ירושלים. והוא בשום לב, כי יראה כי בשני שערים יעמדו רגליהם כאחת, אך הוא כלומר בעמדתו באחד שעריך למטה עמדתו בשני שעריך בשל מטה ובשל מעלה המכוון נגדו, שאם לא כן לא יעמוד העומד בירושלים בשני שערים כאחד.

מחדד כאן הרב אלשיך דבר מיוחד. ה'אומרים' לדוד 'בית ד' נלך' מדברים על בית ד', ודוד מדבר על שערי ירושלים. לפני שמגיעים אל בית ד', צריך לעבור במדרגת שערי ירושלים. המזמור כלו לפי דבריו עוסק בהכנה לבית ד'. צריכים שבתים לעלות לירושלים. צריכים כסאות למשפט של בית דוד לשבת בירושלים. ושם במזמור כתוב (קכב, ו - ט):

שָׁאֲלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלְיוּ אַהֲבָיִךְ: 'הִי שְׁלוֹם בְּחֵילֶךְ שְׁלוֹהָ בְּאֶרְמְנוֹתֶיךָ: לְמַעַן אֲמִי וְרַעֲי אֲדַבְּרָה נָא שְׁלוֹם בְּךָ: לְמַעַן בֵּית יְיָ אֶ-לֵהִינוּ אֲבַקְשָׁה טוֹב לְךָ:

כל זה כפי שמסיים המזמור 'למען בית ד' א-לקינו'. אם כן דברי הרב אלשיך מבררים לנו שמדרגת ירושלים היא בעלת חשיבות בפני עצמה, וצריך לבנות אותה כהלכה כדי שאפשר יהיה לבנות את בית ד'. פירוש זה מחדד מאד את הצורך בברכת 'בונה ירושלים' לבד מהברכה על חזרת השכינה למקדש, ולפניה. כאן המקום להעיר עוד, כי הפסוק 'שאלו שלום ירושלים' מוזכר בסוגיית סדר הברכות בעמידה במסכת מגלה. הוא מסביר את מקומה של הברכה אחרי ברכת הצדיקים. כך נאמר בגמרא (מגלה יז ב - יח א):

והיכן מתרוממת קרנם (של צדיקים) - בירושלים, שנאמר שאלו שלום ירושלים ישליו אהביך. וכיון שנבנית ירושלים - בא דוד, שנאמר: ואחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' א-להיהם ואת דוד מלכם.

הסבר הגמרא הוא שמאחר שלמים 'ישליו אהביך' המבטיחים את רוממות הצדיקים נסמכת ההוראה 'שאלו שלום ירושלים' הרי שקרנם של הצדיקים מתרוממת בירושלים, והיא השלב הבא בדרך לחזרת מלכות בית דוד, ולחזרת השכינה למקדש.

מתוך כך, אפשר להבין שיש בבטוי זה 'תשכן בתוך ירושלים עירך' הבלטה מכוונת, לא רק לשכינה במקדש, לשכינה בירושלים. בנין המקדש בודאי קשור למדרגה גבוהה יותר של ישראל. זה עצמו הלוא נרמז בסדר הבטויים, שמדרגה זו תהיה קודמת ל'בנין עולם' של ירושלים, וקודמת להכנת כסא דוד, וקודמת לחזרת השכינה לציין. אם כך, חדוש גדול יש בבטוי זה בברכה. אנחנו מבקשים בו על גלוי שכינה על כלל האומה המופיע מתוך עצמאותה ורבונותה בירושלים. עדין אין כאן בקשה על בנין הבית, בקשה זו תבוא בהמשך.

¹⁴ תהלים קכב, א - ב

גם בנוסחת רב עמרם וגם בנוסחת הרמב"ם או אומרים בברכה 'תשכן בתוכה כאשר דברת'. אמנם הזכרנו כבר פסוקים המזכירים את השכינה בירושלים, אבל העובדה שטרחו אנשי כנסת הגדולה להבליט בברכה, שמלותיה ספורות, ששכינת ד' בירושלים היא מכח ההבטחה, בודאי משמעותית. תחלה למהות הענין. מדוע חשוב לומר זאת? נראה לי, שהדבר קשור לשלש דרכי ההשגחה אותן אנחנו מזכירים כבר בראש התפלה, בברכת 'אבות'. הדרך העיקרית של השגחת ד' עלינו היא; 'גומל חסדים טובים'. גמול הוא ענין הבטוי השלם לקשר שבין מעשי ד' למעשי האדם. רצון ד' הוא שיהיה האדם בעל בחירה, ופועל על פי היעוד הא-לקי שלו. בזה משלים הוא את רצון ד', וממשיך הוא את מהלך ההשגחה הא-לקית. על כן גומל ד' לאדם ולישראל על מעשינו בחסדים טובים, מעבר למה שאנחנו זכאים לו בדרך של 'והרקתי לכם ברכה עד בלי די'. הדרך השנייה היא 'זוכר חסדי אבות'. גם אם אין הדור נוהג בדרך של מעשים טובים, ולפחות אינו עושה די בשביל להמשיך את מהלך ההשגחה הא-לקית על ישראל, נהנים אנחנו מ'זכות אבות'. כאשר תמה זכות אבות, כי יש דורות בהם נצלנו אותה מעבר למה שמגיע לנו, כדברי הגמ' בשבת¹⁵, אנחנו זוכים להשגחת ד' עלינו כדי שלא יתחלל שם שמים. זו המדרגה של 'מביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה'. במדרגה זו, איננו זכאים לקבל את הברכה הא-לקית, כי גם זכויות אין לנו, וגם את זכות האבות נצלנו כבר, ואנו חוסים בצל השכינה רק משום שד' רוצה שלא יתחלל שמו בגויים. זה המהלך הפותח את ברכת 'אבות'. הוא מברר בעצם את דרכי ההשגחה המסובכות המוליכות אותנו במהלך חיי העולם.

ידועים דברי יחזקאל הנביא בענין קבוץ גלויות שעתיד להעשות כדי למנוע חלול ד'. כך הם הדברים המפורסמים, (יחזקאל לו' כ - כג):

וַיבֹּא אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיַּחַלְלוּ אֶת שְׁמֵי קְדוֹשֵׁי בְּאֵמֹר לָהֶם עִם ִּי אֱלֹהֵי וּמְאָרְצוֹ יִצְאוּ: וְאֶחָמֵל עַל שְׁמֵי קְדוֹשֵׁי אֲשֶׁר חָלְלוּהוּ בְּיַד יִשְׂרָאֵל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁמָּה: לָכֵן אֶמַּר לְבֵית יִשְׂרָאֵל כֹּה אָמַר אֲ-דְנִי ִּי: לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה בְּיַד יִשְׂרָאֵל כִּי אִם לְשֵׁם קְדוֹשֵׁי אֲשֶׁר חָלְלִתֶם בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בְּאֵתֶם שְׁמֵי: וְקִדְשִׁיתִי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְּחַלְלֵל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר חָלְלִתֶם בְּתוֹכָם וַיְדַעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי ִּי: נְאֻם אֲ-דְנִי ִּי: בְּהַקְדְּשֵׁי בְּכֶם לְעֵינֵיהֶם:

ובהמשך (שם לב):

לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה נְאֻם אֲ-דְנִי ִּי: וַיְדַע לְכֶם בּוֹשׁוּ וְהִכְלִמוּ מִדְּרָכֵיכֶם בְּיַד יִשְׂרָאֵל:

פסוקים אלה היה מו"ר הרב צב"י זצ"ל חוזר ומשנן שוב ושוב כנגד כל המקטרגים על תחית ישראל בארצם, בטענה כי איננו במדרגה הראויה לגאולה. היה מו"ר מדגיש שוב ושוב, כי הגאולה אינה בזכות אלא בחסד. לא רק למוד זכות על הדור היה זה. יותר מכך מדגיש מו"ר את הענין שאין הגאולה איזו טובה שהקב"ה רוצה להיטיב אתנו, והיא תלויה בזכויותינו. הגאולה היא גאולת שם ד'. היא מחיקת חלול ד', ועל כן היא ענינו של הקב"ה. תכנית א-לקית שאי אפשר למנוע אותה ולקלקל אותה. אפשר אמנם לסבך אותה, אבל לא לעצור אותה.

מתוך כך נראה לי שבמלים 'כאשר דברת' רצו אנשי כנסת הגדולה לומר, שאף אם איננו זכאים לשכינת שמו של ד' בירושלים, הרינו מבקשים זאת כדי שלא יתחלל שם ד'. קבעו הם בתפלה את הזכרת הבקשה להשראת שכינה בירושלים, בדיוק כפי שקבעו את הבטוי 'מביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה'.

הדברים יוצאים, משלימים ומתאימים לפסוקים שכבר הזכרנו. הלוא מה נאמר בנבואת יואל:

וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ִּי: אֶ-לְהִיכֶם שֹׁכֵן בְּצִיּוֹן הַר קְדוֹשִׁי וְהִיטָה יְרוּשָׁלַם קְדוֹשׁ וְזָרִים יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד:

לא רק עובדת ששכינת ד' תהיה בירושלים, אלא ידיעת ישראל וידיעת הגויים שד' שוכן בירושלים. ישנו מצב ששכינה שרויה בישראל, אבל היא נסתרת, וסמויה מן העין. יש מצב אחר שכלם רואים. מדוע צריך להזכיר שוב ושוב 'יודע לכם' 'יודעתם'? כנראה מפני שאין ישראל זכאים לכך מצד מעשיהם, אלא מצד הצרך למחוק את חלול ד'. לא רק הגויים אינם מאמינים שד' שוכן בירושלים, גם ישראל אינם מאמינים. היה מו"ר מדגיש שלא רק יהודים רחוקים מתורה אינם תופשים שד' שוכן בימינו בירושלים, גם יהודים שומרי תורה ומצוות, ממאנים לקבל כי ד' שוכן בציון, שהלוא איננו רואים די. שוב ושוב צריך להזכיר שזה אינו בזכותנו, אלא בחסדי ד' וברצונו למנוע חלול שמו בגויים.

כאן מתחדדת ההבנה. אילו היה המצב שלם, באופן שהנהגת האומה ורובה היו שומרי תורה ומצוות, ובית המקדש היה מתנוסס על מכוננו, לא היה צריך להזכיר שוב ושוב, שד' שוכן בירושלים. דוקא מפני שלכאורה קשה לקבל את זה, כי הנראה לעין שאין המציאות הישראלית מוכנה לגלוי שכינה, וקשה לומר על מדינת ישראל של היום שהיא כסא ד' בעולם, דוקא משום כך, מזכיר הנביא שוב ושוב. 'יודעתם' 'יודעו הגויים' שד' שוכן בציון. אמנם לא במדרגה השלמה של הופעת השכינה, אבל במדרגה אמיתית וממשית, ד' מגן על עמו, יש שכינה בירושלים.

ה. מתי הובטחה שכינה בירושלים?

האם היתה הבטחה מיוחדת על חזרת שכינה בירושלים דוקא? אפשר כמובן להבין את הבטוי הזה באופן כללי של חזרת ישראל לארצם. זו כתובה כבר בתורה (דברים ל') ושב ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ד' שמה'. זו הבטחת הגאולה המוזכרת פעמים רבות בתורה, בנביאים ובכתובים. אבל הבקשה על הבטחת הגאולה כתובה גם בהמשך התפלה? גם בבקשה על חזרת המשפט, גם על חזרת מלכות דוד, גם על חזרת השכינה? לכן הכרח הוא לומר, כי הבטחה זו, היא ממוקדת, חזרת השכינה דוקא לירושלים. היכן נאמרה הבטחה זו בדיוק? היכן נאמר הבטוי הזה במדויק? בנבואת ירמיה כתוב 'ירושלים תשכן לבטח'¹⁶, ירושלים תשכן אבל לא ד' ישכן. בנבואת יואל כתוב ד' שכן בציון¹⁷, בציון ולא בירושלים. לא נמצא את הבטוי הזה ביחס לקב"ה אלא בנבואת זכריה. זו הנבואה המפורסמת אותה קוראים אנחנו בהפטרות 'חנכה' הלוא היא גם הפטרות 'בהעלתך'. כך הם דברי הנביא (זכריה ב' יד):

כִּי יִשְׁמְחֵי בֵּית צִיּוֹן כִּי הִנְנִי בָּא וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹכְךָ נְאֻם יְיָ: וְנִלְווּ גוֹיִם כְּבָיִם אֵלַי יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיוּ לִי לְעָם וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹכְךָ וְיָדַעְתָּ כִּי יְיָ צְבָאוֹת שְׁלַמְנִי אֱלֹהֶיךָ: וְנִמְלֵל יְיָ אֶת יְהוָה חֲלָקוֹ עַל אֲדַמַּת הַקֶּדֶשׁ וְבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלַם: הִס כָּל בָּשָׂר מִפְּנֵי יְיָ כִּי יַעֲוֹר מִקְּעוֹן קִדְשׁוֹ:

עומדים אם כן אנשי כנסת הגדולה אשר חיו קרוב מאד לזמנו של זכריה הנביא, וקובעים בתפלתנו, את הבקשה על ההבטחה אותה נבא לעתיד. אפשר שהבקשה 'לירושלים עירך ברחמים תשוב' מלמדת שלא קבעו אנשי כנסת הגדולה את תפלת העמידה, אלא כאשר מעמד השלטון היהודי שהיה אוטונומי במדה רבה מאד בזמן מלכי פרס, ירד ממעלתו עם הכבוש היוני. הלוא על חזרת שבי הגולה בזמן זרובבל נאמר 'שבתי לירושלים' ולא היה צרך להתפלל על מה שכבר זכנו! אפשר שהיה זה בתקופת שמעון הצדיק שהיה משירי כנסת הגדולה, או קרוב לזמנו. גם בנבואה זו בזכריה, אנחנו קוראים את ההבטחה הגדולה עליה דברנו 'יודעת כי ד' צ-באות שלחני אליך'. חוסר הבטחון, והקושי לראות את יד ד' המכוננת את ישראל באותן תקופות קשות, חייב את גלוי הידיעה הזאת, עם ישראל יחזר להיות עצמאי בארצו ובירושלים, ואתו חזרת השכינה לירושלים. אבל אפשר שתוקנה עוד קודם לכן, שגם כאשר שבו שבי הגולה מבבל, וכבר שב ד' לירושלים במדת מה, עדין צריכים היו להתפלל על השלמת השיבה לירושלים.

¹⁶ ירמיה לג, טו

¹⁷ יואל ד, יז

אם כן, בהפסרת חנוכה, לא רק המנורה היא הנושא המשותף. קבעו רבותינו את תחלת ההפסרה לא רק מפרשת המנורה, אלא המראה של יהושע הכהן הגדול, המקבל נבואה על זרובבל שיבנה את המקדש. עוד התחילו בה חכמים בפסוקי ההוד הגדולים על הבטחת הופעת השכינה בירושלים. בתקופה כה קשה לשבי הגולה, עת נאלצו להלחם על השרדותם, באה נבואת נחמה זו, לחזק את לבם, ויותר מכך. לרמוז אולי, שיש אפשרות, שימי הבית השני יהפכו לימים של חזרת שכינה. אם לא חזרת שכינה למקדש, חזרתה לירושלים.

ו. במה תלוי בנין עולם?

כיון שעל פי הברור הזה, השיבה לירושלים היא חזרת ישראל אל העיר באופן ממשי, ושכינת ד' בירושלים היא חזרת עצמאות ישראל בירושלים - הופעת הכלל בישראל מחדש, עולה השאלה, מהו בנין עולם האמור בברכה? בשתי נוסחאות הברכה מופיע בטוי זה. פשטותו היא, הלא כבר נבנתה ירושלים יותר מפעם אחת, ולא היתה בנין עולם, כי חרבה. הפעם אנחנו מבקשים בנין עולם. אבל מצאנו פסוק מפורש על בנינה של ירושלים, ואולי נכון לחברו לבטוי זה וללמוד ממנו עוד. אמר דוד המלך בתהלים (שם קכב, א - ג):

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד שְׁמַחְתִּי בְּאַמְרֵים לִי בַיּוֹם הַזֶּה: עֲקֹדוֹת הָיוּ רִגְלֵינוּ בְּשֹׁעְרֵיךָ יְרוּשָׁלַם: יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שְׁחֻבָּרָה לָהּ יַחְדָּו:

רש"י אומר:

ירושלים הבנויה - כשיבנה שלמה בני בית המקדש בתוכה תהא בנויה בשכינה ומקדש וארון ומזבח:

לדבריו בנין ירושלים השלם עליו מתפלל דוד, הוא בשלמות השראת השכינה. צריך להבין את מלוא המשמעות של שלמות זו. בזמן דוד לא היה ארון ד' בין הקלעים¹⁸. הוא היה תחלה בקרית יערים ולאחר מכן בעיר דוד. המשכן ומזבח העולה, הוא המכונה בנביא 'הבמה הגדולה' היה בגבעון. היה חסרון בגלוי השכינה אז, שבא לידי בטוי בהיתר הבמות כדברי הגמ' בזבחים¹⁹. כל זמן שאין ארון בין הקלעים, אין המשכן נקרא 'לפני ד'. בקשתו של דוד לפי רש"י שהיה חבור בין הארון והמזבח, המקדש והשכינה. איננו יודעים מה מלוא המשמעות של חסרון בגלוי שכינה במצב כזה. היתה אז נבואה והיו אורים ותומים. קרבן התמיד היה קרב וגם שאר קרבנות הצבור. גם שיר ד' היה לפני הארון²⁰. אמנם השראת שכינה אינה מתחילה מענין חצוני הנראה לעין, אבל ברור, שהפירוד שהיה בין חלקי הקדש, פגע במדרגה של הופעת השכינה אז גם בדברים גלויים. באופן מעשי המקדש היה מחולק בין נב וגבעון לקרית יערים ועיר דוד. ממשיך רש"י בהסבר הפסוק ואומר:

כעיר שחוברה לה - כשילה שדימה הכתוב זו לזו שנאמר (דברים י"ב) אל המנוחה ואל הנחלה מנוחה זו שילה נחלה זו ירושלים.

תפלתו של דוד היא שיחזר המצב לקדמותו כפי שהיה בשילה, שם היו כלי הקדש מחוברים. דוד מרגיש שהופעת השכינה המחולקת, גורמת למצב גרוע יותר משהיה בתקופת שילה, והוא מבקש, שתחזור מדרגת החבור. ירושלים בנויה היא כאשר כלי הקדש מחוברים בה, ולא כאשר יש פרוד ביניהם. אבל רש"י, כדרכו פעמים הרבה, בעיקר כשאין לו ראיה לפירוש שהביא, מביא הוא את דברי חז"ל:

ורבותינו אמרו יש ירושלים הבנויה בשמים ועתידה ירושלים של מטה להיות כמותה:

אין כונת דוד לחזור רק למדרגת שילה, או לבנות ממדרגת שילה בנין משוכלל יותר. דוד מתפלל שתהיה ירושלים של מטה כירושלים של מעלה. ליתר דיוק הוא מגלה ברוח הקדש שכך יהיה. דברי חז"ל המפורסמים בגמרא בתענית (ה):

¹⁸ תוספתא זבחים (קרבנות) פרק יג הלכה יט

¹⁹ זבחים קיב:

²⁰ דברי הימים א טז, ד - לד

אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב בקרבך קדוש ולא אבוא בעירי²¹, משום דבקרבתך קדוש לא אבוא בעירי? - אמר ליה, הכי אמר רבי יוחנן: אמר הקדוש ברוך הוא לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי איכא ירושלים למעלה? - אין, דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו.

נבואה נוראה זו שנאמרה ע"י הושע מדברת על אהבת ד' לאפרים, לשבטי ישראל, שטרו מעם ד' עם חלוקת הממלכה ע"י ירבעם בן נבט. אהבתו הגדולה של ד' לאפרים לא כלתה אף כי חטאו והחטיאו, ועוד עתיד הקב"ה להחזירם. מפרש המלבי"ם את הפסוק כאומר, שמצד אחד הקב"ה אוהבם ורוצה בחבורם אליו, אבל אינו יכול להשרות ביניהם את שכינתו, כי סרו מעליו, ואם יעשה כן, כיון שהוא קדוש יכלו בחמתו. על כן הקב"ה מתרחק ולא בא בעירם. על זה אמר דוד במזמור אחר (תהלים עח, סז - ע):

וַיִּמְאַס בְּאַהֲלָהּ יוֹסֵף וּבְשֵׁבֶט אֶפְרַיִם לֹא בָחַר: וַיִּבְחַר אֶת שֵׁבֶט יְהוּדָה אֶת הַר צִיּוֹן אֲשֶׁר אָהָב: וַיִּבֶן כְּמִים מְקֻדָּשׁוֹ כְּאָרֶץ יְסֻדָּה לְעוֹלָם: וַיִּבְחַר בְּדָוִד עֲבָדוֹ וַיִּקְחֶהוּ מִמִּקְלָאֵת צֶאֱן:

רש"י לעומת זאת מפרש את הפסוק בהושע, שהקב"ה כביכול מתנצל, שלמרות שאוהב הוא את אפרים, ולמרות שיש בהם קדושה, אינו יכול להשרות את שכינתו ביניהם, כי הובטחה ירושלים בבחירתה. מכאן צריכים אנו להבין את כונת הגמ'. על פסוק זה, מביאה הגמ' את דברי ר' יוחנן ופירושו. אמנם ישנה ירושלים של מעלה, והיא קדושה, אבל כל זמן שאין ירושלים של מטה מוכנה, אין הקב"ה יכול להכנס בירושלים של מעלה. לפי ר' יוחנן משמעות הפסוק היא, שכל זמן שאין שבט אפרים מחובר גם הוא לשכינה, לא יוכל הקב"ה להכנס בירושלים של מעלה. מכאן שחסרון השכינה בבית שני, נבע בין השאר מהעדרם של שבטי ישראל שגלו בגלות שומרון. אם לפי רש"י והמלבי"ם הפסוק מסביר את הנתוק שיש בין אפרים לבין הקב"ה, מזוית זו או אחרת, ר' יוחנן אומר שהפסוק מסביר שהשראת השכינה בירושלים מעוכבת בכלל בגלל חסרונו של אפרים.

ועוד, הגמ' מסיימת את המאמר בדברי ר' יוחנן, אבל במדרש תהלים יש המשך לדברי ר' יוחנן אומר המדרש (מדרש תהלים, שוחר טוב; בובר קכב, ג):

א"ר יהושע בן לוי עיר שהיא עושה כל ישראל חברים.

ר' יהושע בן לוי אינו חולק על ר' יוחנן, אחרת נסוח הפתיחה צריך היה להיות 'ר' יהושע בן לוי אומר' כידוע מכללי תנאים ואמוראים. מה מוסיף הוא אם כן לדברי ר' יוחנן? נראה שאם ר' יוחנן מדבר על העכוב, ר' יהושע בן לוי מדבר על השראת השכינה בגאולה השלמה, כשירושלים העיר תחבר את כל ישראל, שהיא עושה כל ישראל חברים.

אמנם פירוש הבטוי 'חברים' בגמ' נוגע לנאמנות על הטהרות ועל הקדש²², ולא על חבור בין חלקי האומה, אבל לא רק שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, אלא זהו בדיוק עמק הענין. סבת הפירוד בין ישראל ליהודה היתה החבור או הנתוק מן הקדש. ירבעם בן נבט שהעמיד עגלים בבית אל ובדן, העמיד תחליף למקדש. הוא אף העמיד מחסומים בין ישראל ליהודה, כדי שלא יוכלו ישראל לעלות אל המקדש בירושלים²³. רק בזמן הושע בן אלה, אחרון מלכי ישראל, הוסרו²⁴. ברגע שכל ישראל יהיו נאמנים על הקדש, יהיו מאוחדים. וכן להיפך ברגע שהיו מחוברים, יהיו נאמנים על הקדש.

²¹ הושע פרק יא פסוק ט - לא אָנֹכִי חָרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחַת אֶפְרַיִם כִּי אֶל אֲנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבּוֹא בְּעִירִי: רש"י - בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר אחרת, כבר הבטחתי להשרות שכינתי בקרבך בירושלים ולא אשרה אותה עוד על עיר אחרת.

²² מלבי"ם - לא אעשה חרון אפי, וכן לא ישוב להיות אתם בעיר שומרון כי אז יצטרך לשחת אותה כשחת א-להים את ערי הכנר.

²³ חגיגה כו.

²⁴ תענית כח.

²⁴ איכה רבה פתיחתא לג

מכאן נוכל אולי להבין אחת מהנקודות החשובות הנוגעות לבנין ירושלים בנין עולם. רק כאשר יתחברו השבטים ויבנו יחד את ירושלים יהיה הבנין בנין עולם. כאשר יתחברו יהודה ואפרים. כל עוד בנין ירושלים נעשה על ידי חלק אחד מהאומה, ולו גם החשוב שבו, אי אפשר יהיה לבנות את ירושלים בנין עולם.

ו. הכנת כסא דוד - 'א-להי דוד ובונה ירושלים'

הבטוי 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' לא נמצא לא בסדר רב עמרם ולא בסדר הרמב"ם ואעפ"כ הוא נאמר בכל הנוסחים היום. את סבת הדבר מבאר ר' יצחק בער בסדורו על ברכות העמידה, כגרסת הירושלמי²⁵ והתוספ"ת. תא. כפי הנראה, כאשר הוסיפו את ברכת המינים חברו את ברכת דוד לברכת 'בונה ירושלים' ואף שנו את החתימה לומר א-להי דוד ובונה ירושלים, כדי שלא להוסיף על ח"י ברכות. גם לאחר שפשט המנהג להוסיף את ברכת המינים כבר נוסחת 'צמח דוד' למקומה, השאירו את הבטוי 'וכסא דוד עבדך לתוכה תכין' בברכת 'בונה ירושלים'. ראה להחזרת ברכת 'צמח דוד' למקומה מביא ר' י' בער בהסבר נפלא שראוי ללמדו בהרחבה²⁶ משני מדרשים בהם מופיע בטוי תמוה. מופיע שם שאת ברכת 'צמח דוד' תקנו אחרי ברכת המינים כך כתוב שם (במדבר רבה (וילנא) פרשת קרח יא' וכן בתנחומא קרח יב'):

אמרו ישראל רבש"ע בזמן שבהמ"ק קיים היינו מקריבים קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה. טו"ב בגימטריא י"ז. תפלה י"ט ברכות, הוצא משם ברכת המינים שתקנוה ביבנה ואת צמח דוד שתקנו אחריה על שום (תהלים כו) בחנני ה' ונסני.

מסרת מענינת מאד על מנהג הירושלמי בברכה זו מוסר ר' בחיי בן אשר חלאווה בפירושו לתורה (וישלח פרק לב' י):

ומזה היה רגיל הרב אבי הקבלה רבי יצחק בן הרב [טודורוס הלוי] ז"ל לומר בתפלתו א-להי דוד ובונה ירושלים, כדי שיזכיר בתפלתו: המרכבה על שלמותה בארבעה אבות.

היתה אם כן מסרת עליה שמר רבו המקובל של ר' בחיי לחתום את הברכה כחתימת הירושלמי כשהיו הברכות מחוברות גם לאחר שהופרדו כבר. האם עוסקים אנחנו רק בענין מחקרי של השתלשלות הנוסח עד קביעתו הסופית בקהלות ישראל? או אולי יש בדבר משהו עמק ומכון יותר?

כאמור על פי ההשערה של ר' יצחק בער, חברו בא"י את ברכת ירושלים וברכת צמח דוד, אבל בכל קהלות ישראל פשט אחר כך המנהג להפרידן, ולא לחשוש למנין יח' ברכות דוקא. אם כך, מדוע השאירו את הכנת כסא דוד בברכה? במיוחד שלא היה כלול בנוסחאות העתיקות שלה? נראה לי שלאור הבנת החשיבות של אחדות ישראל ביחס לבנין עולם של ירושלים, ראו רבותינו להוסיף בטוי הכרחי. ידועים דברי הגמ' בסכה (נב עמוד ע) על משיח בן יוסף שעתידי ליהרג על פי הפסוקים בזכריה. ידועה גם מסרת בעלי הקבלה להתפלל על משיח בן יוסף שלא ימות כמו שמביא בעל 'אור החיים' הקדוש²⁷ בשם האר"י ז"ל מספר עץ חיים²⁸. שקבל מהצדיקים שבמלים אלה 'וכסא דוד עבדך מהרה תכין' צריך להתפלל על משיח בן יוסף שלא ימות. אמנם אין בידי הבנה בעניני החכמה הפנימית כלל, אבל אולי אפשר לבאר בדרך הפשט על פי דברי הגמ' בסנהדרין (קב עמוד א):

אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה²⁹, מאי אחר? אמר רבי אבא: אחר שתפשו הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזור בך, ואני ואתה וכן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו, מי בראש - בן ישי בראש - אי הכי לא בעינא.

²⁵ ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד, פ"ד ה"ג, ה"ה ר"ה פ"ד ה"ו

²⁶ סדור ר' יצחק בער עמ' 97.

²⁷ אור החיים במדבר כד, יז

²⁸ ס' עץ חיים שער הכוונות דרושי העמידה ו. אמנם בעל אור החיים כתב, לכאורה בשמו, לכוון במלים 'ולישועתך קוינו כל היום' אבל שם בשם האר"י ז"ל מופיע בפירושו לכוון במלים 'וכסא דוד עבדך במהרה תכין'.

²⁹ מלכים א פרק יג פסוק לג - אַחַר הַדָּבָר הַזֶּה לֹא שָׁב יִרְבֵּעָם מִדְרָכּוֹ הַרְעָה וַיֵּשֶׁב יִעֲשֶׂה מִקְצוֹת הָעָם כְּנֶגְדֵי בָמוֹת הַחֲפָץ וַיִּמְלֵא אֶת יְדוֹ וַיְהִי כְּנֶגְדֵי בָמוֹת:

על פי פירוש ר' אבא בגמ' נראה שכשראה אחיה השילוני שכונת ירבעם לא רק להעמיד עגלים, אלא להעמיד שם עבודת קרבנות, האסורה באסור הבמות, הציע לו הצעה זו בשם ד', אלא שירבעם סרב.³⁰ מוכן היה רק אם מלכות אפרים תהיה בראש.

ידועות הפרשיות הרבות כבר בין שאול לדוד, שלא היה מוכן לקבל את דוד כממשיכו. החזון הנפלא של יהונתן אותו הודיע לדוד בברחו מפני שאול לא הוגשם אז. כך היו דבריו של יהונתן (שמואל א' כג, טז - יח):

יִקָּם יְהוֹנָתָן בֶּן שְׂאוּל וַיִּלָּךְ אֶל דָּוִד חֲרָשָׁה וַיִּמְזַק אֶת יָדוֹ בְּאֵלֵהֶם: וַיֹּאמֶר אֶלְיוֹ אֵל תִּירָא כִּי לֹא תִמְצָאךָ יַד שְׂאוּל אָבִי וְאַתָּה תִּמְלֹךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֶנְכִי אֶהְיֶה לְךָ לְמִשְׁנֶה וְגַם שְׂאוּל אָבִי יִדַּע בְּךָ: וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית לִפְנֵי יְיָ וַיִּשָּׁב דָּוִד בְּחֲרָשָׁה וַיְהוֹנָתָן הָלַךְ לְבֵיתוֹ:

חזון זה של חבור המשיחים לא היה ענין פרטי בין דוד ליהונתן. היתה זאת ברית לפני ד'. על הברית הזאת היתה השבועה ביניהם, עליה השביעו גם את זרעם אחריהם, ועליה בכו שניהם כשנאלצו לדחותה לדור אחר כפי שמוזכר בסיום נבואת החצים. קשה היה לבית שאול לקבל את המשך המלכות על ידי דוד. קשה היה גם לירבעם לקבל את שתופו כמשנה, אולי בעקבות צוואת יעקב והבטחת הבכורה לאפרים בשכול ידיו. באמת קשה הדבר לכל מנהיג שצריך להפסיק את תפקידו החשוב באומה, קל וחומר כשמדובר במחלקת שבין בני רחל לבני לאה,³¹ המלוה אותנו מלידת הבנים בפרשת 'ויצא' עד היום הזה.

כפי שהזכרנו כבר את דברי הרב זצ"ל במאמר 'המספד בירושלים'³² שהכחות הרוחניים הבונים את הצדדים החמריים באומה, הדומים גם לעמים אחרים, הם כחותיו של משיח בן יוסף. אלה הבונים את הצד הרוחני באומה, המיוחדים לאומתנו, הם כחותיו של משיח בן דוד. אמנם צריך זהירות בהגדרות אלה, שאינן פשוטות כלל ועיקר, והבנות עומק בעיני האומה בודאי מסורות לגדולי הדור העוסקים בעיני האומה, ולא בפיו של כל לומד. בכל אופן הגדרות הללו, מסייעות אותנו בהבנת התהליכים המסובכים שאנחנו נמצאים בתוכם. אנחנו רואים היטב כמה קשה המאבק על המנהיגות, כשכל כח שואף להשתלט ולהבטיח את מעמדו. גם בימינו יש מתח כבד, קנאה, חסר אמון וחששות קשים בין שני הכחות האלה המנהיגים את האומה.

על כן ראו רבותינו הקדמונים שגם אם יש להפריד את ברכת צמח דוד מבנין ירושלים, יש לדאוג לחבר אותם. יש להתפלל בתחנה גדולה שתהיה האומה על כל כחותיה מוכנה לקבל את כסא דוד. שתהיה מוכנה לקבל את התגלות המגמה הרוחנית - הא-לקית במעשי האומה הממשיים. החשש שמא יפול חלילה משיח בן יוסף הוא גדול. הרב זצ"ל מסביר את המספד עליו, כמספד על חסר היכלת להבין את ערך האחדות, להבין את ההכרח של שלוב הכחות, ושל מציאת הדרך בנפתולי הסבוכים. צריכים אנחנו להתפלל בכל מאדנו על כך שלא תקרע האומה, על כל ההשלכות הנוראות שלה. על כן, הכרח היה להוסיף את הכנת כסא דוד, כבר בברכת בנין ירושלים. זהו חלק מבנינה של ירושלים. הפרט ההסטורי המענין אותו הסביר ר' יצחק בער בסדורו, מעלה את ההבנה, כי ההכרח להוסיף את התוספת הזאת לברכה, נגעה לא רק לצורך הנורא לתקן את ברכת המינים, אלא יותר מכך. אפשר שאלולא נפלנו בנפילה ההיא של הצרך בברכת המינים, קל היה יותר החבור של ימינו בין שני חלקי האומה, אפשר שלא היה צרך להזהר כל כך על אחדותנו.

³⁰ חז"ל מוסרים לנו בגמ' (סנהדרין קב) שירבעם הולך שולל את חכמי ישראל ואף את אחיה השילוני. לזה מכוונת אולי המליץ 'חזור בך'.

³¹ מאור ושמש במדבר פרשת פנחס - ונראה דהענין הוא כך, כי משיח בן דוד ומשיח בן יוסף אין זה יכול להיות בלא זה, ולשניהם אנו צריכין; אך השבטים לא הבינו זאת, ויוסף ראה ברוח הקודש שממנו יצמח משיח, ויהודה ראה שממנו יצמח משיח על כן היה מחלוקת ביניהם.

³² מאמרי הראיה, המספד בירושלים ע' 94 - 95

בפעל הלאו רואים את זה היטב, איך רוחות זרות מנסות לפגוע ולהכשיל בכל מחיר את אחדות הכחות המנהיגים את האומה. את החבור בין הצד הרוחני לצד הגשמי. אבל סמוכים ובטוחים אנחנו שנבואת העצים ביחזקאל תתקיים גם אם תוך סבוכים קשים. האחדות האמתית תסלול את דרכה ודבר ד' יקום.

סכום הברכה לפי הבירור הזה הוא, תשוב - חזרה לישיבה בירושלים, תשכן - גלוי העצמאות הישראלית, בנין עולם - בנין ירושלים באחדות האומה, כסא דוד - הכנה לקבל את המגמה הרוחנית של האומה.